

روان‌سنجی خلاقیت در نقاشی‌های فرانسویس بیکن

بهروز عوض‌پور^۱، نادر شایگان‌فر^{۲*}

^۱ دکتری پژوهش‌هنر، گروه پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.
^۲ دانشیار گروه پژوهش هنر، دانشکده پژوهش‌های عالی هنر و کارآفرینی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۰۵/۰۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۰۲)

چکیده

امروزه نظروزی ضروری‌ترین وجه مباحث هنر محسوب می‌شود، اما، این مهم در فرهنگ ما سابقه‌ای درخور ندارد. هنر ما از اواخر صفویه رو به افول نهاده است، این امر دلایل متعددی دارد که قسمی با هنر مناسبت درونی دارند و قسمی بیرونی، و عدم خلاقیت مهم‌ترین دلیل درونی آن می‌نماید. پس، نظروزی در خصوص خلاقیت بایسته است. این نوشتار که در پی همین بود، نقاشی‌های بیکن را پیکره‌ی خود برگزید و روان‌سنجی مورون را روش تحقیق خود. متخصصان آثار بیکن را «خلاقانه» می‌خوانند و به زعم آنان درک «فرآیند خلاقیت» نزد او مستلزم وقوف به اصول روان‌کاوی است. و روان‌سنجی مورون نخستین روش تحقیق روان‌کاوانه در حیطه‌ی هنر محسوب می‌شود که تبیین «خلاقیت هنری» غایت آن است؛ مورون بر آن است که در مجموعه‌ی آثار هر هنرمند خلاق انسجامی ویژه قابل پیگیری است که ریشه در ناخودآگاه او دارد، ناخودآگاه هر هنرمند خلاق چهره‌ای فراگیر دارد که اسطوره‌ی شخصی او را بازنمایی می‌کند، و این نیروی محرکه‌ی هر نوع خلاقیتی است. این نوشتار از روان‌سنجی خلاقیت در نقاشی‌های بیکن، بدین نتیجه رسید که اسطوره‌ی شخصی او؛ اسطوره‌ی که نیروی محرکه‌ی خلاقیت نزد او بوده و از این راه در خلق نقاشی‌های او نقشی بنیادین ایفا کرده است، همانا، هراکلس است.

واژه‌های کلیدی

خلاقیت، نقد روان‌کاوانه، روان‌سنجی، شارل مورون، فرانسویس بیکن.

* نویسنده مسئول: تلفن: ۰۹۱۲۷۹۰۱۲۸۹، نمابر: ۰۳۱-۳۶۲۴۹۸۳۶، E-mail: n.shayganfar@au.ac.ir

مقدمه

روان‌سنجی شارل مورون نخستین رویکرد نظام‌مند و روش‌مند روان‌کاوانه به هنر محسوب می‌شود که تبیین «خلاقیت هنری» غایت آن است؛ مورون بر آن است که در مجموعه‌ی آثار هنرمند خلاقیت انسجامی ویژه قابل پیگیری است که ریشه در ناخودآگاه او دارد، ناخودآگاه هر هنرمند خلاقیت چهره‌ای فراگیر دارد که اسطوره‌ی شخصی او را بازنمایی می‌کند، و این نیروی محرکه‌ی هر نوع خلاقیتی است (Mauron, 1962, 25). بر این اساس، این نوشتار بر آن است که با انجام یک روان‌سنجی دقیق در خصوص نقاشی‌های بیکن، و از این راه دستیابی به اسطوره‌ی شخصی او و ویژگی‌های بنیادین آن، چگونگی فعلیت یافتن خلاقیت را نزد او تبیین کند، ولو ناخودآگاه.

فرانسیس بیکن از پیشگامان نقاشی فیگوراتیو است که عمده‌ی متخصصان آثار او را «خلاقانه» می‌خوانند. در خصوص این آثار مقاله‌ها و کتاب‌های متعدد و متنوعی نوشته شده است، اما، موضوع هیچ یک از این‌ها تبیین «فرآیند خلاقیت» نزد او نیست. در حالی که، غایت این نوشتار همین است. به زعم اغلب منتقدان بیکن، درک وجه خلاقانه‌ی آثار او مستلزم وقوف به اصول روان‌کاوی تحلیلی است. پیشینه‌ی نقد روان‌کاوانه پهلوه‌پهلوی خود روان‌کاوی می‌ساید، چه فروید در حکم بانی آن خود در نقد و تحلیل هنرمندان و آثار آنان پیشتاز بود. پس از او هم از تلفیق نقدهای هنری و روان‌کاوی روش‌های متعددی ابداع شدند که پرداخت بدین مسأله موضوع این نوشتار نیست. با توجه به موضوع اصلی این نوشتار مهم این که،

روش پژوهش

روان‌سنجی در حکم یک روش تحقیق

گفته شد که روان‌سنجی گرایشی از نقد روان‌کاوانه است، و نیاز به گفتن ندارد که هدف اصلی تمامی نقدهای روان‌کاوانه شناخت روان‌هنرمند است. روان‌سنجی در تلاش است تا از طریق مطالعه‌ی آثار هنرمند به شناخت ژرفای ضمیر او دست یابد. و این مهم به زعم مورون تنها از لابه‌لای استعاره‌های وسوسه‌برانگیز^۱ و تصاویر تشویش‌گر^۲ آثار هنرمند ممکن می‌شود. گفتنی است که کشف این استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر نقطه‌ی عطف روش مورون است. از منظر او، این‌ها عوامل و عناصری از اثر هنری هستند که از طرفی بازتاباننده‌ی ضمیر ناخودآگاه و به تبع این اسطوره‌ی شخصی هنرمند هستند و از طرف دیگر بازتاباننده‌ی معنای نهفته در اثر هنری (Mauron, 1962, 30-32).

توضیح این که، مورون تحت تأثیر فروید بر آن است که در ضمیر هر فرد انسانی دو گروه از سائق‌ها همواره به کار هستند؛ سائق‌های زندگی و سائق‌های مرگ. چنان‌که از نامشان برمی‌آید، این دو در تضاد کامل هستند و از این راه پیوسته در تنش. از این تنش نوع خاصی از انرژی به نام لیبیدو تولید می‌شود. سرکوب این انرژی منجر به شکل‌گیری عقده‌های روانی می‌شود. پس، لازم است که فرد انسانی این انرژی را به طریقی فراقکنی کند؛ فروید خود انحاء این فراقکنی را مکانیسم‌های دفاعی می‌خواند. و جای توجه دارد که از دید فروید و به تبع این از دید مورون هم، خلاقیت هنری خود یک مکانیسم دفاعی است. به دیگر سخن، هنرمند کاملاً ناخودآگاه از طریق خلق اثر به فراقکنی لیبیدوی خود می‌پردازد؛ لیبیدویی که اگر فراقکنی نمی‌شد هنرمند را دچار عقده‌های روانی می‌کرد، و از همین جاست که می‌توان رد پای لیبیدوی هر هنرمندی را در آثار او جست. به زعم مورون، استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر، علایمی قوی از لیبیدوی هنرمند هستند (Mauron, 1964, 49-77). به این ترتیب می‌توان گفت از منظر مورون، استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر عوامل و عناصری از اثر هنری هستند که بنابر خاستگاه خود در مخاطب گونه‌ای تشویش و وسوسه ایجاد می‌کنند، این مخاطب حرفه‌ای یعنی منتقد را به کنکاش در ضمیر ناخودآگاه هنرمند سوق می‌دهد، و این در حالی است که در ضمیر ناخودآگاه هر هنرمند خلاقیتی شبکه‌ای

متشکل از استعاره‌ها و تصاویر مذکور چهره‌ی اسطوره‌ای به خود می‌گیرد، چراکه از دید فروید - و به تبع این از دید مورون هم - محتویات ژرفای ضمیر ناخودآگاه از جنس اسطوره است، و در کانون این شبکه اسطوره‌ای جای گرفته است که به مجموعه‌ی آثار هنرمند انسجام ویژه‌ای می‌بخشد و از این راه اسطوره‌ی شخصی او خوانده می‌شود. کشف این اسطوره که کلید تحلیل تمامی آثار هنرمند است، غایت روان‌سنجی مورون در حکم یک روش تحقیق است، روش تحقیقی که از طریق فرآیند زیر به فعلیت می‌رسد؛

- (۱) تحقیق در مجموعه‌ی آثار هنرمند در جهت کشف شبکه‌ی متشکل از استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر.
- (۲) تدقیق در شبکه‌ی مذکور در جهت کشف ویژگی‌های بنیادین استعاره‌ها و تصاویر مدنظر، از این راه نوع وسواس و تشویش هنرمند، و به تبع این عقده یا عقده‌های شخصی هنرمند.
- (۳) تدقیق در عقده یا عقده‌های مذکور در جهت کشف اسطوره‌ی شخصی هنرمند.
- (۴) سنجش ویژگی‌های بنیادین اسطوره‌ی مذکور با زندگی هنرمند در جهت اطمینان از یافته‌های فوق (Ibid., 7-8) و (Mauron, 1962, 32).

پیشینه پژوهش

روان‌سنجی

روان‌سنجی^۳ روش تحقیقی برای تحلیل آثار هنری است که در سال ۱۹۴۹ میلادی از طرف شارل مورون^۴ ابداع شد. این روش با بهره‌گیری از مبانی روان‌کاوی به تحلیل آثار هنری و هنرمندان می‌پردازد. گفتنی است ارتباط متقابل مطالعات هنری و روان‌کاوی عمری بیش از یکصد سال دارد و نقد مبتنی بر روان‌کاوی تقریباً هم‌زمان خود روان‌کاوی است چراکه از همان آغاز فروید^۵ در حکم مبدع روان‌کاوی بخشی از فعالیت‌های خود را به بررسی هنر اختصاص داد. از منظر فروید هنرورزی در اصل نوعی از انواع روان‌رنجوری است و روان‌رنجوری نیز چیزی جز برون‌زد انرژی سرکوب شده یا به بیان خود او لیبیدو نیست؛ انرژی‌ای که فرد روان‌رنجور از مهار آن در اعماق ضمیر ناخودآگاه خویش در می‌ماند و به طریقی به فراقکنی آن می‌پردازد. از این منظر هنرمندان و روان‌رنجوران، هر دو از دنیای واقعی پیرامون خود کنده و به دنیای ناواقعی یا خیالی درون خود پناه می‌برند

اساس این روش را در تحلیل پیکره‌ی مطالعاتی مدنظر این نوشتار یعنی نقاشی‌های فرانسویس بیکن به کار گرفت، چه تنها از این طریق است که غایت این نوشتار به فعلیت می‌رسد؛ تحلیل «فرآیند خلاقیت» نزد بیکن از طریق بهره‌مندی از روش روان‌سنجی مورون. اشاره شد که این روش تحقیق در چهار گام به فعلیت می‌رسد، پس، ادامه‌ی این نوشتار به انجام تک تک این گام‌ها اختصاص می‌یابد:

چنان‌که گفته شد، گام نخست روان‌سنجی تحقیق در مجموعه‌ی آثار هنرمند است در جهت کشف شبکه‌ی متشکل از استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر. گفتنی است که مورون خود آشکارا اذعان می‌کند که برای تبیین این گام از دو نفر الهام گرفته است؛ شارل بودئن^{۱۴} و فرانسویس گالتون^{۱۵}. بودئن در کتاب روان‌کاوی هنر خود از تقابلی می‌نویسد که مورون را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ *Oeuvre* و *Ouvrage*. مورون از این دوتایی بهره برده و در کتاب از استعاره‌های وسوسه‌برانگیز تا اسطوره‌ی شخصی می‌نویسد: «چنان‌که بودئن می‌گوید، میان متن و اثر یا اگر بتوان گفت میان تن و جان اثر فرق است. و شبکه‌ی تداعی‌های وسوسه‌برانگیز را از جان اثر باید سراغ گرفت» (Ibid., 16). او از این راه مجموعه‌ی آثار هر هنرمند خلاق را در اصل یک متن آرگانیک می‌خواند که تنها از طریق تحلیل آن می‌توان شبکه‌ی مدنظر را کشف کرد. گالتون اما به دلیل تکنیک خاصی که در جهت تبیین نوعی گونه‌شناسی عکس‌محور ابداع کرده است محل توجه مورون قرار می‌گیرد؛ برهم‌نهش^{۱۶}. گفتنی است که گالتون سعی داشت از برهم‌نهش به بیانی ساده‌تر روی هم گذاشتن مجموعه‌ای از عکس‌های مثلاً دزدان سابقه‌دار گونه یا تیپ کلی یک دزد را تبیین کند، و مورون با بهره‌مندی از تکنیک ابداعی گالتون سعی داشت از روی هم نهادن مجموعه‌ی آثار یک هنرمند شبکه‌ی تداعی‌های وسوسه‌برانگیز پس‌پشت آثار او را تبیین کند (Mauron, 1964, 7). کوتاه سخن این‌که، برای به فعلیت رساندن این گام لازم است که از برهم‌نهش مجموعه‌ی نقاشی‌های بیکن شبکه‌ی تداعی‌های وسوسه‌برانگیز پس‌پشت این آثار را کشف کرد. این میان، جای توجه دارد که برهم‌نهش مدنظر را برای عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده‌ی آثار هنری می‌توان به صورت جداجدا انجام داد. و البته نوع هنری در انجام این مهم عامل تعیین‌کننده خواهد بود. غرض این‌که در هنر نقاشی لازم است که این مهم را برای فرم و محتوا به طور جداگانه پی بگیریم. و باید افزود که برهم‌نهش فرمی را می‌توان در رنگ‌بندی و ترکیب‌بندی آثار دنبال کرد و برهم‌نهش محتوایی را در موضوع و مضمون آن‌ها.

از برهم‌نهش فرمی آثار بیکن، می‌توان گفت که در رنگ‌بندی این آثار به طور معمول تنوع رنگی چندانی به چشم نمی‌خورد، در اغلب آثار در پس‌زمینه سطوح گسترده‌ای از رنگ‌های ناب به کار رفته و برای تمیز پیش‌زمینه از پس‌زمینه از تضاد رنگی استفاده شده است، و در فیگورها از رنگ‌سایه‌های شکسته‌ای استفاده شده که با پس‌زمینه‌ی تکرنگ در تقابل تام قرار گرفته‌اند^{۱۷}. و در خصوص ترکیب‌بندی این آثار می‌توان گفت که در اغلب آن‌ها ترکیب‌بندی بسیار ساده‌ای به کار رفته است؛ در نقطه‌ی کانونی زمینه‌ای تهی فیگوری تنها جای گرفته است که با استفاده از قاب‌های مکعب‌شکل و چارچوب‌ها و محوطه‌های پیرامونی مدور یا بیضی بر نقش محوری آن تأکید می‌شود، چنان‌که تفکیک رنگ پس‌زمینه و پیش‌زمینه هم بر شدت این تأکید می‌افزاید. هم‌چنین از منظر فرمی باید توجه داشت

اما تفاوت این‌جاست که هنرمندان می‌توانند قطعاتی از این دنیای ناواقعی درون خود را در دنیای واقعی پیرامون خود به نمایش بگذارند و این همان فعل شریفی است که خلاقیت خوانده می‌شود (Freud, 1925, 100). به بیانی ساده‌تر در این دیدگاه «افرادی از ابناء بشر، لیبیدوی خود را چنان به بیان می‌رسانند که به خلق آثار هنری می‌انجامد، و ما اینان را هنرمند می‌نامیم، در حالی‌که، بیان همان لیبیدو در دیگران به گونه‌ای رخ می‌دهد که به بروز انواع روان‌رنجوری‌ها می‌انجامد، و ما آنان را روان‌رنجور می‌خوانیم» (عوض‌پور و محمدی‌خوبان، ۱۳۹۷، ۱۲). فروید بر این اساس آثار هنرمندانی چون داونچی، داستایوفسکی، شکسپیر و میکل آنژ را تحلیل کرد و از این راه به روان‌کاوی آن‌ها نیز پرداخت^{۱۸} پس از فروید پیروانش راه او را ادامه دادند، اما، قابل توجه است که روند نقد نزد آن‌ها روالی روش‌مند و نظام‌مند نداشت. و شارل مورون نخستین کسی بود که در حیطه‌ی نقد روان‌کاوانه روالی نظام‌مند و روش‌مند پیش گرفت، روالی که به ابداع روان‌سنجی انجامید، روش تحقیقی که تاکنون در حیطه‌ی هنرهای تجسمی در کشور ما هرگز به کار گرفته نشده است و از این راه در زبان فارسی به معنای دقیق کلمه پیشینه‌ای ندارد.

شارل مورون به سال ۱۹۲۱ میلادی از رشته‌ی مهندسی شیمی دانشگاه ملی فرانسه فارغ‌التحصیل و در یک آزمایشگاه صنعتی استخدام شد، اما، او در همین سال طی سانه‌ای دچار ضعف شدید بینایی شد و از این راه کار در آزمایشگاه شیمی را برای همیشه رها کرد. این میان، او با یک حلقه‌ی هنری آشنا شد که مدیریت آن بر عهده‌ی راجر فرای^{۱۹} بود. آراء فرای بر مورون تأثیر شدید نهاد (Mauron, 1962, 19-21)، چندان‌که ابتدا مهم‌ترین اثر فرای؛ طبیعت زیبایی در هنر و ادبیات^{۲۰} را از انگلیسی به فرانسه ترجمه کرد و سپس به توصیه‌ی فرای به ترجمه‌ی اشعار مالارمه^{۲۱} از فرانسه به انگلیسی پرداخت. و در این اثنی بود که مورون با فروید آشنا شد، و مبتنی بر نظرات او کتابی تألیف کرد به نام زیباشناسی و روان‌شناسی^{۲۲}. از این پس در تمامی پژوهش‌های مورون، روش تحقیق روان‌کاوی تحلیلی فروید بود و پیکره‌ی مطالعاتی اشعار مالارمه؛ او از این راه در طول یک دهه سه کتاب نوشت، کتاب‌هایی که در حوزه‌ی روان‌کاوی هنر جایگاهی ویژه کسب کردند. و این بود تا این‌که به سال ۱۹۵۴ میلادی مورون در مطالعه‌ی روان‌کاوانه‌ی خود پیرامون اشعار مالارمه شبکه‌ای از استعاره‌ها کشف کرد که در کنار هم چهره‌های اسطوره‌ای به خود می‌گرفتند، او این کشف خود را نخست بر اشعار دیگر شاعران و سپس آثار هنری دیگر هنرمندان فرانسوی هم آزمود، و در سال ۱۹۶۴ میلادی به این نتیجه رسید که این چهره‌ی اسطوره‌ای نزد هر هنرمندی به اسطوره‌ای مشخص^{۲۳} ره می‌برد که می‌توان آن را اسطوره‌ی شخصی او نامید، پس در کتاب «از استعارات وسوسه‌برانگیز تا اسطوره‌ی شخصی»^{۲۴} با اعتقاد بر این نکته که هر هنرمند خلاق براساس اسطوره‌ی شخصی به خلق آثار خود می‌پردازد، تلاش کرد تا روش تحقیقی برای دستیابی به این اسطوره‌ی شخصی ابداع کند، روشی که خود آن را روان‌سنجی نامید (Mauron, 1964, 141).

مبانی نظری پژوهش

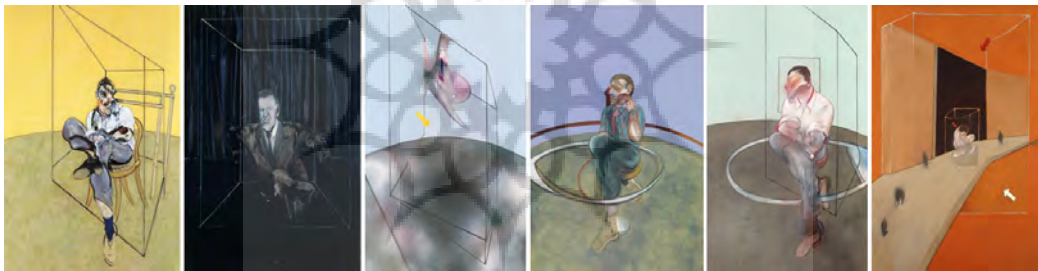
روان‌سنجی خلاقیت در نقاشی‌های فرانسویس بیکن

اکنون که در نظر تعریفی درخور از روش تحقیق مدنظر این نوشتار یعنی روان‌سنجی مورون تبیین شد، وقت آن است که در عمل اصول و

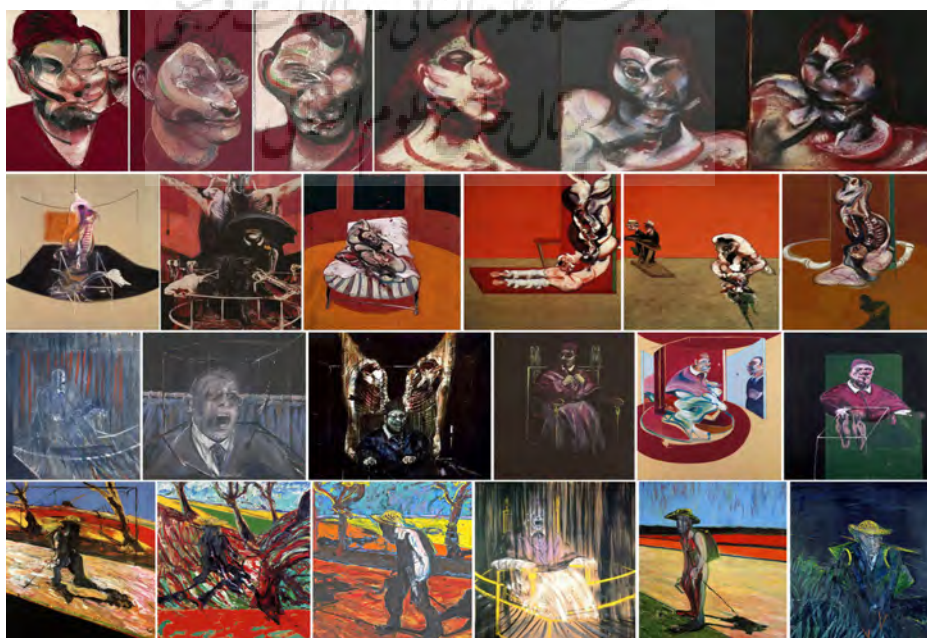
پیش‌تر اشاره شد که در گام دوم روان‌سنجی لازم است با تدقیق در شبکه‌ی کشف شده در گام نخست، ویژگی‌های بنیادین استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر تشکیل‌دهنده‌ی این شبکه را تثبیت و از این راه نوع وسواس و تشویش هنرمند و به تبع این عقده‌های شخصی او را کشف کرد. به بیانی دیگر، در این گام با تکیه‌ی بر نتایج حاصل از برهم‌نهمش مجموعه‌ی آثار هنرمند در گام پیشین، تلاش بر تثبیت سائق‌های روانی است که هنرمند را به خلق این آثار سوق داده است. چنان‌که در گام نخست گفته شد، فرم کلی آثار بیکن فضایی بسته را شکل می‌دهد که اشیاء و اشخاص درون آن فضا «محبوس» شده‌اند، و اهمیت این فضا در این آثار چنان است که «مخاطب نیز به هنگام نزدیکی به اثر به شکل شدیدی به درون آن دعوت یا حتی جذب می‌شود و تا مخاطب نیز درون آن فضا «حبس» شد، تازه می‌تواند کلیت آن اثر را دیده، خوانده و یا به مفهوم بکتی آن هجی کند» (ادگو، ۱۳۹۵، ۲۲۲). گفتنی است که از منظر روان‌کاوی این شرایط با گونه‌ای از اختلالات روانی با عنوان هراس از مکان تنگ و بسته^{۱۸} در ارتباط است که نوعی از اختلالات فوبیک به‌شمار می‌آید^{۱۹}. کلوستروفوبیا به نوعی هراس شدید از احساس تنگنا و نداشتن راه فرار در محیط‌های بسته گفته می‌شود. چنان‌که در نقاشی‌های بیکن هم فیگورهای انسانی در محوطه‌ای بسته در تنگنایی شدید گرفتار می‌شوند و «ساختار مادی به دور این محوطه دوران می‌یابد تا فیگور را که با حرکت همه‌ی نیروهای ساختار شده همراه شده، در خود

که در آثار بیکن میان بی‌جان و جاندار تفاوتی دیده نمی‌شود؛ هنرمند به همان اندازه به یک صفحه روزنامه‌ی مچاله‌شده می‌پردازد که به یک فیگور انسانی. و از این منظر می‌توان گفت فرم کلی آثار بیکن فضایی بسته را شکل می‌دهد که قسمتی از این فضا که به اشیاء یا اشخاص اختصاص یافته به ترفندی در کانون توجه قرار می‌گیرد (تصویر ۱).

از برهم‌نهمش محتوایی آثار بیکن، می‌توان گفت که او موضوع‌های گوناگونی را در نقاشی‌های خود به تصویر کشیده است که البته در میان آن‌ها برخی نمایان‌ترند و به دفعات محل توجه او قرار گرفته‌اند، از جمله پرترها و فیگورهای انسانی از ریخت‌افتاده و در حال دگربرداری، حیوانات در حال ذبح، پاپ یا همان پدر مقدس، و اتودهایی از آثار نقاشان بنامی چون ون‌گوگ و ولاسکوئز و ... و در خصوص مضمون این آثار، می‌توان گفت مواردی چون تنهایی و وحشت و دردمندی و درماندگی به تکرار و در اغلب این آثار دیده می‌شوند، به خصوص در پرترها و فیگورهای انسانی؛ پرترها و فیگورها در نقاشی‌های بیکن چندان مچاله شده و چنان از ریخت می‌افتند که بیشتر به تکه‌ای گوشت می‌مانند تا پرتره یا فیگوری انسانی. چنان‌که نقاشی‌های بیکن از حیوانات در حال ذبح هم از همین دست هستند، حیوانات هم در آثار او در هیئت تلی گوشت و استخوان به چشم می‌خورند نه موجوداتی جان‌دار با سر و بدنی مشخص و هویتی معین. گویی از این منظر نزد بیکن انسان و حیوان هیچ تفاوتی ندارد، چنان‌که نزد او بی‌جان و جاندار هم هم‌ارز است، اشیاء و اشخاص نیز (تصویر ۲).

تصویر ۱- نمونه‌های کاربردی برای برهم‌نهمش فرمی؛ ترکیب‌بندی و رنگ‌بندی. مأخذ: (<https://www.francis-bacon.com>)

تصویر ۲- نمونه‌های کاربردی برای برهم‌نهمش موضوعی. مأخذ: (<https://www.francis-bacon.com>)

شخصی هنرمند است از طریق تدقیق در عقده‌های کشف شده در گام پیشین؛ هراس از مکان تنگ و بسته یا همان کلوستروفوبیا، اختلال پانیک، عقده‌ی اُدیپ، و سندرم پیتر پن. به دیگر سخن، اکنون بایست با انجام یک مطالعه‌ی اسطوره‌شناختی به اسطوره‌ای مشخص دست یافت که حالات روانی فوق صفات اصلی و ویژگی‌های بنیادین او باشند. گفتنی است که حالات روانی مدنظر بیش از هر اسطوره‌ای با هراکلس مرتبط است چراکه بزنگاه‌های زندگی او با عقده‌های شخصی بیکن تقارن غیرقابل اغمازی دارد. هراکلس از نیرومندترین قهرمانان اسطوره‌ای یونان باستان، فرزند زئوس است و آکمنه؛ روزی زئوس تصمیم می‌گیرد فرزندی به دنیا آورد که قهرمانی را برای میرایان و نامیرایان به ارمغان بیاورد، پس آکمنه همسر آمفیترون را به‌عنوان مادر فرزند خود انتخاب می‌کند و زمانی که آمفیترون مشغول نبرد است خود را به شکل او درمی‌آورد و با آکمنه هم‌بستر می‌شود، درحالی‌که، همان شب آمفیترون نیز از نبرد بازگشته و با آکمنه هم‌بستر می‌شود تا از این راه آکمنه جفتی را آبتن شود؛ هراکلس^{۳۳} از زئوس و ایفیکلس از آمفیترون. این میان همسر زئوس، هرا، از این ماجرا به خشم می‌آید و سایه‌ی خشم خود را بر سراسر زندگی هراکلس می‌گستراند؛ او ابتدا درصد آن برمی‌آید که از زایش هراکلس جلوگیری کند و از این راه حاملگی آکمنه را امتداد می‌دهد؛ هراکس ده ماه پیش‌تر در رحم مادر خود به تعبیری محبوس می‌ماند تا در این حین باز با دخالت هرا، پسر عموی هراکلس، اوریستوس، هفت ماهه به دنیا آید و به مقام شاهی نایل شود. و زئوس که از این ماجرا ناراحت شده است، تدبیری می‌اندیشد تا در پی آن هراکلس نوزاد با نوشیدن شیر هرا در جرگه‌ی نامیرایان درآید. از این پس هراکلس توسط والدین خود بزرگ می‌شود. قدرت و خشم او از همان اوان کودکی مشهود است، چنان‌که هنگامی که هرا دو مار در گهواره‌ی او قرار می‌دهد او هر دو را خفه می‌کند، در نوجوانی معلم موسیقی خود را در حالت خشم می‌کشد، به هنگام بزرگسالی نیز گرفتار طلسم جنون هرا می‌شود و از سر خشم همسر و فرزندان خود را به قتل می‌رساند؛ هراکلس بخش بزرگی از زندگی خود را این چنین تحت فرمان خشم غیرقابل مهار و مدیریت می‌گذراند تا این‌که برای خلاصی از این وضع به درگاه آپولون متوسل می‌شود. کاهن معبد راه‌رهای او را یک

گرفتار سازد. این نشان از تنهایی مفرط فیگورها و محصوربودن شدید آن‌هاست» (دلوز، ۱۳۸۹، ۳۳). از طرفی، گفته شد که پرتره‌ها و فیگورها در نقاشی‌های بیکن چندان مچاله شده و چنان از ریخت می‌افتند که بیشتر به تکه‌های گوشت می‌مانند تا پرتره یا فیگوری انسانی، انسانی که تنهایی و وحشت و دردمندی و درماندگی از ویژگی‌های بارز اوست. جای توجه دارد که این همه از منظر روان‌کاوی اختلال روانی پانیک^{۳۴} را به ذهن متبادر می‌کند؛ «حمله‌ی وحشت (حمله‌ی پانیک) نوعی اختلال روانی است که در آن شخص همراه با ناتوانی در هر گونه فعل و کنشی وحشت بسیار شدیدی را تجربه می‌کند» (عوض‌پور و محمدی‌خبازان، ۱۳۹۷، ۱۶۰). فیگورهای انسانی در نقاشی‌های بیکن وحشتی را به همراه دارند که در اختلال پانیک با آن مواجه هستیم، شاید از آن‌که «تلقی بیکن از وحشت چنین چیزی است» (دلوز، ۱۳۸۹، ۳۴). از طرف دیگر، اشاره شد که بیکن نقاشی‌های متعددی خلق کرده که موضوع تمامی آن‌ها پدر مقدس است. این مهم نشان از رابطه‌ی نه‌چندان خوب او با پدرش دارد که پس از این مطمح نظر قرار خواهد گرفت، اما فعلاً مهم این‌که پدر مقدس در نقاشی‌های بیکن وحشت‌زده و فریادکشان نه در جایگاه کسی که قدرتش تثبیت شده بلکه در جایگاه کسی خلق شده که اتفاقاً قدرتش دچار تزلزل است. و این از منظر روان‌کاوی با عقده‌ی اُدیپ مرتبط است؛ به زعم فروید در دوره‌ای از مراحل رشد روانی کودک پسر در تمایل به جانشینی پدر به رقابت با او برمی‌خیزد و این مرحله چنان‌که به درستی طی نشود به صورت حل نشده درون کودک باقی می‌ماند و عقده‌ی اُدیپ^{۳۵} را موجب می‌شود (Matsumoto, 2009, 346). نکته‌ی آخر در این خصوص این‌که بیکن زمانی که خود استاد نقاشی است کماکان به سیاق شاگردان از آثار دیگر استادان مشق می‌کند، او از این راه آثاری خلق می‌کند که به طور پیوسته بر آوازه‌ی سرمشق خود می‌افزاید نه خود او! باید توجه داشت که این کار او از منظر روان‌کاوی یادآور سندرم پیتر پن^{۳۶} است؛ وضعیت روانی که در توصیف شخص بالغی به کار می‌رود که با توجه به شاخص‌های متعارف اجتماعی نابالغ محسوب می‌شود (عوض‌پور و محمدی‌خبازان، ۱۳۹۷، ۲۴-۳۵) و (Yeoman, 1998) (تصویر ۳).

چنان‌که پیش‌تر هم گفته شد، گام سوم روان‌سنجی، کشف اسطوره‌ی

تصویر ۳- نمونه‌های کاربردی برای برهم‌نهش مضمونی. مأخذ: (https://www.francis-bacon.com)

نمی‌کند چراکه مسبب همه‌ی بدبختی‌های خود را او می‌داند؛ زئوس در هیچ مرحله‌ای از زندگی هراکلس به‌عنوان پدر به‌طور قاطع و محکم طرف را او نمی‌گیرد و در مقابل این هراست که تصمیم‌گیری‌های نهایی را در مورد او عملی می‌کند. قابل توجه است که این میان هراکلس با پدر زمینی خود که دوران کودکی خود را نزد او می‌گذراند نیز رابطه‌ی حسنه‌ای ندارد؛ پدر زمینی آگاه است که هراکلس فرزند دیگری است نه فرزند او، پس، پیوسته به آزار هراکلس می‌شتابد چراکه او را نشانه‌ای از خیانت همسر خود می‌شمارد. و نیاز به توضیح ندارد که بنا بر اصول روان‌کاوی مناسبت هر دو پدر به هراکلس برای شکل‌گیری عقده‌ی ادیپ در او بسیار مناسب است.^{۲۶} حال که مشخص شد اسطوره‌ی شخصی بیکن همانا هراکلس است، نوبت به گام چهارم روان‌سنجی می‌رسد؛ سنجش ویژگی‌های بنیادین اسطوره‌ی مذکور با زندگی هنرمند در جهت اطمینان از یافته‌های پیشین. در واقع گام آخر در پی آن است که نتایج به دست آمده از گام‌های پیشین را مبتنی بر زندگی هنرمند ارزیابی کرده و بر قوام و صلابت آن‌ها بیافزاید که به همین دلیل برای به فعلیت رساندن این گام پیش از هر کاری لازم است که زندگی‌نامه‌ی بیکن را به طور خلاصه مرور کنیم؛ فرانسویس بیکن در سال ۱۹۰۹ در دوبلین به دنیا آمد. او از بدو تولد به بیماری تنگی نفس مبتلا بود و این بیماری او را تا آخر عمر رها نکرد. بیکن کودکی دشواری داشت، او هیچ‌گاه از طرف خانواده به خصوص پدرش که تربیت‌کننده‌ی اسب مسابقه‌ای بود مورد حمایت و محبت قرار نگرفت، چنان‌که خود در اغلب مصاحبه‌هایش به بی‌مهری و مخالفت پدرش با روند زندگی او آشکارا اشاره می‌کند. در شانزده سالگی پدرش او را در حال پرو لباس مادرش دید، مفصل کتک زد و برای همیشه از خانه بیرون انداخت. او ابتدا به لندن و سپس به برلین رفت و در نهایت مقیم پاریس شد. در آن‌جا سال ۱۹۲۸ در نمایشگاهی با آثار پیکاسو آشنا شد و این او را چنان تحت تأثیر قرار داد که تصمیم گرفت باقی عمر خود را به نقاشی بپردازد. بیکن چند سال بعد به لندن بازگشت و کارگاهی دایر کرد و در آن به‌عنوان دکوراتور و طراح مشغول به‌کار شد. او چند سال بعد، این کارگاه را تعطیل کرد و از آن پس تنها به نقاشی پرداخت (سیلوستر، ۱۳۸۶، ۱۴۵-۱۴۹). از نکات حائز اهمیت در زندگی خانوادگی او، پرستاری است که از او ان کودکی وظیفه‌ی رسیدگی به او را بر عهده داشت، بیکن به هر کجا که نقل مکان می‌کرد او را همراه خود می‌برد. این زن به امور کاری بیکن هم رسیدگی می‌کرد و این امر تا پایان عمر او یعنی سال ۱۹۵۱ میلادی ادامه یافت و مرگش ضربه‌ی سختی بر بیکن وارد کرد و قابل توجه آن‌که از سال ۱۹۵۸ میلادی زنی به نام والری بستون^{۲۷} که مدیر یک گالری در لندن بود با معرفی وی در این گالری به زندگی او وارد و به شخصیتی مهم در زندگی حرفه‌ای و خصوصی او تبدیل شد، او تا پایان عمر بیکن امور حرفه‌ای او را مدیریت کرد (Peppiatt, 1996, 125-126). بیکن در سال ۱۹۹۲ از بیماری تنگی نفس درگذشت.

همان‌طور که آشکار است زندگی بیکن حتی با دیدی بدون تعمق هم با زندگی هراکلس تطابق غیرقابل اغماضی دارد. او از بدو تولد به بیماری تنگی نفس مبتلاست و این بیماری او را تا آخر عمر رها نمی‌کند، چنان‌که مرگ او نیز از همین بیماری است. جای توجه دارد که این بیماری با اختلال هراس از مکان تنگ و بسته ارتباط مستقیم دارد، چنان‌که بیکن خود در این خصوص می‌گوید: «... [تنگی نفس] همیشه با زندگی من

سال خدمت به اوربستئوس می‌خواند و هراکلس به ناچار به این پیشنهاد تن در می‌دهد. گفتنی است که این هم ترفند هراست؛ اوربستئوس از این راه هراکلس را بر آن می‌دارد که هر ماه کاری بس خطیر را به فعلیت رساند و از همین جاست که دوازده‌ه‌خوان مشهور هراکلس پدید می‌آید. هراکلس پس از مرگ به جایگاه خدایان جاودانه صعود می‌کند، مورد بخشش هرا قرار می‌گیرد و با هبه، ایزدبانوی جوانی، وصلت می‌کند (گرمال، ۱۳۹۳، ۳۷۷) و (گزرگین، ۱۳۹۵، ۲۱۳-۲۱۴).

چنان‌که مشهود است حالات روانی مدنظر در کلیت زندگی هراکلس به راحتی قابل پیگیری است. البته می‌توان از طریق تطبیق، عقده‌های مذکور را در بزنگاه‌های زندگی هراکلس دقیق‌تر از این هم تثبیت کرد: پیش از هر چیزی قابل توجه است که نام راستین هراکلس، آلیکدس (*Ἀλκείδης*) است که از ریشه‌ی یونانی *álkē* (*álkē*) به معنای قدرت، شجاعت، بی‌باکی و دلوری مشتق شده است (Liddell & Scott, 1882, 141) و هراکلس نامی است که از سوی کاهن معبد دلف به قصد فرو خواباندن خشم هرا بر او نهاده شده است. واژه‌ی هراکلس از ترکیب نام هرا، *Ἡρα*، به معنی پاسبانی و گرمی‌داشت، و *κλέος* به معنی شکوه تشکیل شده است (Klein, 1971; 343&344). و معنای نام هراکلس، شکوه هرا، به تعبیری توصیف‌گر تمامیت زندگی هراکلس است؛ همه‌ی آن‌چه که هراکلس در طول زندگی خود انجام داد و تمامی موفقیت‌های او در واقع موجب شکوه هر چه بیشتر هرا شد چراکه این هرا بود که او را به تمامی این کارها وامی‌داشت. جای توجه دارد که اگر خدمت یک ساله به پسرعموی خود را هم به این همه بیافزاییم و از بابت این همه هراکلس را دچار سندرم پیتر پن بخوانیم ادعایی گزاف نخواهد بود. یکی از نخستین بزنگاه‌های زندگی هراکلس زمانی است که مادرش او را آبتن است و هرا با امتداد این حاملگی باعث می‌شود او حدود ده ماه پیش‌تر در رحم مادر خود محبوس بماند. این تأخیر زایمان به نظر بیش از هر چیزی با اختلال هراس از مکان تنگ و بسته یا همان کلوستروفوبیا هماهنگ است. در بزنگاهی دیگر از زندگی هراکلس شاهد آن هستیم که او از شدت خشم و جنون همسر و فرزندان خود را به قتل می‌رساند. گفتنی است که این کار هراکلس آشکارا با اختلال پانیک مرتبط می‌شود؛ اختلالی که علائم آن را این گونه می‌توان توصیف کرد: «شخص همراه با ناتوانی در هر گونه فعل و کنشی وحشت بسیار شدیدی را تجربه می‌کند، آن هم بدون وجود هر گونه خطر واقعی. این عارضه اغلب با تب و لرز، تنگی نفس، احساس خفگی، درد قفسه‌ی سینه، حالت تهوع، سرگیجه، خوددگربینی، و ترس از مرگ همراه است به اضافه‌ی نگرانی‌های مداوم در مورد حملات دیگر از جمله جنون و دیوانه‌شدن و تغییراتی در رفتار» (عوض‌پور و محمدی‌خبازان، ۱۳۹۷، ۱۶۰). جای توجه دارد که در روایت اوربستئوس حالات روانی هراکلس حین انجام این کار این گونه توصیف شده است، همه به مردی خیره شدند که گیج و مات شده بود، او کاملاً تغییر کرده بود، چشمان خونینش می‌چرخید، از دهانش کف می‌ریخت و برای نفس کشیدن تقلا می‌کرد (Euripides, 1904). این میان باید توجه داشت که این نوع خاص از اختلال پانیک را در حیطه‌ی روان‌پیلیپی^{۲۵} می‌خوانند، در حالی که، در حیطه‌ی عصب‌شناسی این وضعیت خاص را *Morbus Herculeus* می‌خوانند و ما می‌دانیم که هرکول تلفظ رومی نام هراکلس است. بر این همه می‌توان افزود که هراکلس از او ان زندگی رابطه‌ی خوبی با پدر آسمانی خود، زئوس، برقرار

عجین بوده، حتی خیلی زودتر از نقاشی با زندگی من گره خورده، تجربه‌ای است که روز به روز از سر گذرانده‌ام، پس حتماً اثراتی بر کارهایم داشته، ولی این که چطور، گفتنش دشوار است» (آرشمبو، ۱۳۸۰، ۱۱۱). از سوئی، او در طول زندگی خود بارها با انواع خشونت و وحشت رودررو بوده است؛ «من [بیکن] متولد ۱۹۰۹ هستم. از آن تاریخ تا امروز دوازده بار جنگ و خون‌ریزی در جهان رخ داده، در ابتدا وقایع ایرلند و بعد هم جنگ جهانی اول در ایامی که هنوز بچه بودم. به گمانم آدم‌هایی که در نسل من زندگی کرده‌اند واقعاً نمی‌توانند جامعه‌ی بشری را بدون جنگ به یاد و خاطر بیاورند ... جنگ برای این طور آدم‌ها همیشه حضور دارد» (همان، ۱۰۱). بی‌شک این همه در روان بیکن بی‌تأثیر نبوده است، چنان که خود نیز بر آن تأکید می‌ورزد؛ «پس شاید بتوانم بگویم که من همیشه به زندگی در میان انواع خشونت عادت داشته‌ام، این ممکن است بر کسی تأثیر بگذارد یا نگذارد، اما به نظر من به احتمال زیاد می‌گذارد» (سیلوستر، ۱۳۸۶، ۶۹). و شاید از همین جاست که از دید بیکن خشونت‌هایی که در تابلوهای او دیده می‌شود حاکی از نوعی واقع‌گرایی است؛ «زندگی خشن است، به مراتب بیشتر از آن چه من بتوانم در تابلوهایم نقاشی کنم. ما در واقع مدام مورد هجوم خشونت هستیم ... خشونت همه‌جا حضور دارد» (آرشمبو، ۱۳۸۰، ۱۰۲). نیاز به توضیح ندارد که این همه با اختلال روانی پانیک در ارتباط مستقیم است. پیش‌تر گفته شد که پرتره‌ها و فیگورها در نقاشی‌های بیکن چندان مجالده شده و چنان از ریخت می‌افتند که بیشتر به تکه‌های گوشت می‌مانند تا پرتره یا فیگوری انسانی، انسانی که تنهایی و وحشت و دردمندی و درماندگی از ویژگی‌های بارز اوست. و باید توجه داشت که این نه تنها از طرف خود او تأیید می‌شود بلکه حتی همواره مورد تأکید هم قرار می‌گیرد؛ «وقتی به قصایب می‌روید می‌بینید که گوشت چقدر می‌تواند زیبا باشد و بعد در موردش فکر می‌کنید، به جایش می‌توانید در مورد کلیت وحشت و خشونت زندگی هم فکر کنید این که یکی جان دیگری را می‌گیرد!» (سیلوستر، ۱۳۸۶، ۳۶). نیز جای توجه دارد که فرم‌های مرتبط با این محتوا همواره از اهم سوزهای مورد توجه بیکن بوده است؛ «همیشه تصاویر مرتبط با سلاخ‌خانه و گوشت مرا تحت تأثیر قرار می‌دهند ... عکس‌های فوق‌العاده عجیبی از حیواناتی که برای ذبح آماده‌شان می‌کردند دیده‌ام؛ و بوی مرگ! ... چند سال پیش کتاب دست‌دومی خریدم که در آن تصاویر زیبایی از بیماری‌های دهان نقاشی شده بود. تصاویر رنگی زیبا از دهان باز و آزمایشات درون دهان که مرا شگفت‌زده و وسوسه می‌کردند ... اگر به یکی از آن مغازه‌های فوق‌العاده بروید، در مسیر گذر از میان آن راهروهای عظیم مرگ؛ می‌توانید گوشت قرمز، ماهی، پرنده و تمام چیزهای دیگر را ببینید که آن‌جا مرده دراز کشیده‌اند. مسلماً به‌عنوان یک نقاش باید زیبایی فوق‌العاده رنگ گوشت را به خاطر بسپارید ... خب مسلماً ما خودمان گوشت هستیم، خود لاشه‌های بالقوه هستیم. هر وقت به قصایب می‌روم همیشه فکر می‌کنم عجیب است که من به‌جای این حیوانات آن‌جا نیستم!» (همان، ۲۱-۳۵). و در خصوص سندرم پیتر پن گفتنی است که تمایل به انزوا و مردم‌گریزی و درون‌گرایی شدید از ویژگی‌های بارز بیکن است، چنان که خود در این خصوص می‌گوید؛ «تجربه‌هایم از آن من آدمی است که گوشه‌گیر است ... به ندرت می‌توانم هنرمندی پیدا کنم که بتوانم هم‌صحبتش شوم ... تجربه به من آموخته است که همیشه تنها باشم، کاملاً تنها؛ حتی مایلیم این را هم عرض کنم خدمتتان که هنرمند از نظر من

همان آدم تنهاست، در بطن جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند تنهاست ... وقتی مشغول کار هستم دلم نمی‌خواهد کسی را ببینم. راستش، هیچ تمایلی ندارم که کسی به کارگام بیاید، نمی‌پذیرم، برای همین هم زنگ در کارگاه را از کار انداخته‌ام» (آرشمبو، ۱۳۸۰، ۱۰۹-۱۰۰). و از این راه باید به این همه افزود که چنان که پیش‌تر هم گفته شد، بیکن زمانی که خود استاد نقاشی است و آثار او در اوج پختگی، کماکان به سیاق شاگردان از آثار دیگر استادان مشق می‌کند گو این که هنوز هم در حال یادگیری از آن‌هاست، او از این راه آثاری خلق می‌کند که به طور پیوسته بر آوازه‌ی سرمشق خود می‌افزاید نه خود او! گفتنی است که برخی از این مشق‌ها موجب شد که خالقان سرمشق‌های آن‌ها پس از سال‌ها بار دیگر مطمئن نظر قرار گیرند و به شهرتی دوجندان دست یابند. به‌عنوان نمونه، مشق بیکن از پرتره‌ی «پاپ اینوسنت دهم» اثر ولاسکوئز از این دست است. البته منظور این نیست که ولاسکوئز به لطف بیکن مشهور شد، چه روشن است که ولاسکوئز از نقاشان مطرح عصر خود است چنان که هرگز نیز در میان خدایان از جایگاهی رفیع برخوردار است بلکه منظور این است که مشق بیکن به شکوه‌مندی ولاسکوئز در قرن بیستم افزود چنان که خوان‌های هرآکلس هم به شکوه‌مندی هرآفروید. و در نهایت در رابطه با عقده‌ی ادیپ باید گفت که بیکن نقاشی‌های متعددی از پاپ کشیده است، و این درحالی است که او هرگز با پدرش رابطه‌ی حسنه‌ای نداشته است، چنان که خود در اغلب مصاحبه‌هایش به بی‌مهری و مخالفت پدرش با روند زندگی او آشکارا اشاره می‌کند. در یکی از این مصاحبه‌ها از او پرسیده می‌شود که آیا برای او «پاپ» همان «پاپا» است، و بیکن پاسخ می‌دهد: «خب، هیچ‌وقت این شکلی به آن فکر نکرده‌ام. اما نمی‌دانم مشکل است که بفهمید چه چیزی دل‌مشغولی شما را شکل می‌دهد. موضوع این است که من خیلی با پدر و مادرم جور نبودم. نمی‌خواستند من نقاش بشوم. فکر می‌کردند خیلی علاف و بی‌هدف هستم ... پدرم خیلی کوتاه‌فکر بود. مرد باهوشی بود که اصلاً هوشش را گسترش نداد ... واقعاً هیچ دوستی نداشت، چون با همه دعوا می‌کرد. چون مستبد و زورگو بود. مسلماً با بچه‌هایم هم جور نبود. فکر می‌کنم کوچک‌ترین برادرم را که در ۱۴ سالگی مرد از همه بیشتر دوست داشت. مطمئناً با من جور نبود» (سیلوستر، ۱۳۸۶، ۶۴). و باید به این همه افزود که در شانزده سالگی پدرش او را در حال پرو لباس مادرش دید، مفصل کتک زد و برای همیشه از خانه بیرون انداخت. در همین رابطه می‌توان به نوع رابطه‌ی فرزند-مادری او با پرستار و نیز مدیر گالری آثارش اشاره کرد که از سوئی تأییدی است بر سندرم پیتر پن؛ شخصیت نابالغ اجتماعی و لزوم وجود مادری حمایت‌گر، و از سوئی یادآور عقده‌ی ادیپ است چراکه این عقده مشخصاً با میل پسرانه به انفعال موفقیت‌آمیز از مادر و در پی این نیل به یک استقلال به اصطلاح مردانه مربوط است و بازماندن کودک از گذار از این مرحله به تسلیم او در برابر مادر می‌انجامد و این به ناکامی در صورت‌بندی فرامن (سوپرایگو) منجر می‌شود که از این راه کماکان وابسته‌ی به مادر خود خواهد بود (Hopkins, 2008, 33). به این ترتیب، بنا بر گام چهارم روان‌سنجی شارل مورون، اکنون با اطمینانی مضاعف می‌توان گفت اسطوره‌ی شخصی فرانسویس بیکن؛ اسطوره‌ای که نیروی محرکه‌ی خلاقیت نزد او بوده و از این راه در خلق نقاشی‌های او نقشی بنیادین ایفا کرده است، همانا، هرآکلس است.

نتیجه

چنان از ریخت می‌افتند که بیشتر به تکه‌های گوشت می‌مانند تا پرتله یا فیگوری انسانی، انسانی که تنهایی و وحشت و دردمندی و درماندگی از ویژگی‌های بارز اوست. در گام دوم، با تدقیق در شبکه‌ی کشف‌شده در گام نخست، تلاش بر این بود که ویژگی‌های بنیادین استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر تشکیل‌دهنده‌ی این شبکه را تثبیت و از این راه نوع وسواس و تشویش هنرمند و به تبع این عقده یا عقده‌های شخصی او را کشف کنیم. نتیجه‌ی این گام کشف کلوسترفوبیا، اختلال پانیک، عقده‌ی ادیب و سندرم پیتیر پن در عمیق‌ترین لایه‌های ضمیر ناخودآگاه بیکن بود. در گام سوم، هدف کشف اسطوره‌ی شخصی هنرمند بود از طریق تدقیق در عقده‌های کشف‌شده در گام پیشین. پس با انجام یک مطالعه‌ی اسطوره‌شناختی به اسطوره‌های مشخص دست یافتیم که حالات روانی مدنظر صفات اصلی و ویژگی‌های بنیادین او بودند؛ هراکلس. و در گام چهارم، هدف سنجش ویژگی‌های بنیادین اسطوره‌ی مذکور با زندگی بیکن بود در جهت اطمینان از یافته‌های پیشین. پس با مراجعه به سرگذشت‌نامه‌ی بیکن و مصاحبه‌های او، و با تکیه بر اسنادی محکم از زندگی و گفته‌های او، این هدف هم به فعلیت رسید؛ فرض گام پیشین اثبات شد. به دیگر سخن، با تکیه‌ی بر سیاق تثبیت و اثبات، در این گام مشخص شد که اسطوره‌ی شخصی فرانسوی بیکن؛ اسطوره‌ای که نیروی محرکه‌ی خلاقیت نزد او بوده و از این راه در خلق نقاشی‌های او نقشی بنیادین ایفا کرده است، همانا، هراکلس است. پس اکنون مبتنی بر روان‌سنجی مورون می‌توان مدعی شد که شاه‌کلید لازم برای تحلیل نقاشی‌های بیکن در ساحت درک، روایت‌های اسطوره‌ای منسوب به هراکلس است، چه نیروی محرکه‌ی خلاقیت نزد بیکن در ساحت خلق، همین روایت‌ها بوده‌اند، البته به شکلی ناخودآگاه.

فرانسیس بیکن از پیشگامان نقاشی فیگوراتیو است که عمده‌ی متخصصان آثار او را «خلاقانه» می‌خوانند. در خصوص این آثار مقاله‌ها و کتاب‌های متعدد و متنوعی نوشته شده است، اما، موضوع هیچ یک از این‌ها تبیین «فرآیند خلاقیت» نزد او نیست. در حالی که، غایت این نوشتار همین بود. به زعم اغلب منتقدان بیکن، درک وجه خلاقانه‌ی آثار او مستلزم وقوف به اصول روان‌کاوی تحلیلی است، و این در حالی است که روان‌سنجی شارل مورون نخستین رویکرد نظام‌مند و روش‌مند روان‌کلوانه به هنر محسوب می‌شود که تبیین «خلاقیت هنری» غایت آن است؛ مورون بر آن است که در مجموعه‌ی آثار هر هنرمند خلاق انسجامی ویژه قابل پیگیری است که ریشه در ناخودآگاه او دارد، ناخودآگاه هر هنرمند خلاق چهره‌ای فراگیر دارد که اسطوره‌های خاص را بازنمایی می‌کند، این اسطوره در ناخودآگاه ناهنرمندان می‌تواند در حکم یک «عقده‌ی شخصی» فرد را دچار انواع روان‌رنجوری‌ها کند در حالی که در ناخودآگاه هنرمندان می‌تواند در حکم یک «اسطوره‌ی شخصی» فرد را به خلاقیت هنری واداشته و از او نه یک روان‌رنجور بلکه یک هنرمند بسازد، پس این اسطوره در واقع نیروی محرکه‌ی هر نوع خلاقیتی است. از این راه، این نوشتار در پی آن بود که با بهره‌مندی از مراتب عملی روان‌سنجی مورون اسطوره‌ی شخصی بیکن را یافته و مبتنی بر آن فرآیند خلاقیت را نزد او تبیین کند. پس، بخش‌بندی این نوشتار مترتب بر مراتب چهارگانه‌ی روان‌سنجی صورت گرفت: در گام نخست، در جهت کشف شبکه‌ی متشکل از استعاره‌های وسوسه‌برانگیز و تصاویر تشویش‌گر، و با بهره‌مندی از تکنیک برهم‌نهش، مشخص شد که فرم کلی آثار بیکن فضایی بسته را شکل می‌دهد که قسمتی از این فضا که به اشیاء یا اشخاص اختصاص یافته به ترفندی در کانون توجه قرار می‌گیرد، در حالی که، محتوای کلی این آثار هم از پرتله‌ها و فیگورهای شکل می‌گیرد که چندان مجاله شده و

پی‌نوشت‌ها

Freud, Sigmund, Standard Edition, vol. XXI. (ed. By James Strachey & Anna Freud). Freud, Sigmund (1905). Personnages psychopathiques à la scène., trad. fr., Œuvres complètes, t. VI, Paris, puf, 2006, pp. 319-326.

7. Roger Fry.

8. The nature of beauty in art and literature.

9. Stéphane Mallarmé.

10. Aesthetics and psychology.

11. Mythe Personnel.

12. Des métaphores obsédantes au mythe personnel.

۱۳. جهت مطالعه‌ی بیش‌تر ر ک:

Mauron, Charles. (1950), Introduction à la psychanalyse de Mallarmé. Paris: Neuchâtel, À la Baconnière..

استعاره در زبان فارسی ترجمه‌ای برای واژه‌ی *rohpatem* در زبان لاتین است که خود از واژه‌ی یونانی *ωρέφατεμ* (*ōrēphatē*) به معنای منتقل کردن اخذ شده است. واژه‌ی *ωρέφατεμ* خود از *ἀτέμ* (*átē*) به معنی «به وسیله‌ی» و *ωρέφω* (*ōrēphō*) به معنی «حمل کردن» مشتق شده است. پس، متافور در

1. Images Obsédantes.

۲. Images obsédantes. جای توجه دارد که *bsessive* از ریشه‌ی *obsession* کلیدی‌ترین واژه‌ی روان‌سنجی مورون است که ترجمه‌ی آن به زبان فارسی به واقع دشوار است، چه این واژه در زبان فرانسه به معنای تشویشی است که هم وسوسه‌برانگیز است هم ستوه‌آور، و در معنای ادبی هنری آن به استعاره‌هایی ارجاع می‌دهد که از عمیق‌ترین لایه‌های ضمیر ناخودآگاه هنرمند بر می‌خیزند و از این راه از سویی آشکارند و از سوی دیگر پنهان، از طرفی دقیقاً به دلیل منشاء خود میل به خفا دارند و از طرف دیگر به دلیل بهره‌مندی از لیبیدوی فراوان و در عین حال بسیار شدید و قوی میل به جلا!

3. Psychocritique.

4. Charles Mauron.

5. Sigmund Freud.

۶. جهت مطالعه‌ی بیشتر ر ک: فروید، زیگموند (۱۳۸۷)، *روان‌کاوی/تئورادو/دوینچی*، ترجمه پدram راستی، تهران: ناهید. فروید، زیگموند (۱۳۹۱)، *موسای میکلائز*، ترجمه محمود بهفروزی، تهران: جامی.

Freud, Sigmund (1928). "Dostoevsky and parricide" in

دلوز، ژیل (۱۳۸۹). *فرانسویس بیکن: منطقی احساس*، ترجمه‌ی احمدآقایی، تهران: حرفه هنرمند.

سیلوستر، دیوید (۱۳۸۶)، *گفت‌وگوی دیوید سیلوستر با فرانسویس بیکن*، ترجمه‌ی شروین شهامی پور، تهران: چاپ و نشر نظر.

عوض پور، بهروز؛ محمدی‌خبازان سهند، و محمدی‌خبازان، سائنا (۱۳۹۷)، *روان-اسطوره‌شناسی؛ فرهنگ روان‌رنجوری‌های اسطوره‌ای*. تهران: نشر سخن.

گریمال، پیر (۱۳۹۳)، *فرهنگ اساطیر یونان و رُم*، ترجمه‌ی احمد بهمنش، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

گزگین، اسماعیل (۱۳۹۵)، *اسطوره‌شناسی هنر*، ترجمه‌ی بهروز عوض پور، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

Euripides. (1904), *Euripides Hercules furens*. Edward Henry Blakeney, W. Blackwood and Sons.

Freud, Sigmund. (1925), *Ma vie et la psychoanalyse*. Traduit de l'Allemand par Marie Bonaparte. Traduction revue par l'auteur lui-même, 1925. Paris: Gallimard, 1950.

Hopkins, David E. (2008), *Constriction, Psychological Isolation and Identification with the Hercules Figure Among Angry/Hostile Adolescent Males who have Suffered Attachment Trauma*. Betreuer: Lösel, Friedrich. A Personal Construct Study. digitale Dissertation, Universität Erlangen-Nürnberg.

Klein, Ernest. (1971), *A comprehensive etymological dictionary of the English language*. Amsterdam: Elsevier.

Liddell, H.G. & Scott, R. (1882), *An Intermediate Greek-English Lexicon*. New York: Harper & Brothers.

Matsumoto, David, (2009), *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge University Press.

Mauron, Charles. (1962), *Des métaphores obsédantes au mythe personnel: introduction à la psychocritique*. Paris: éditions José Corti.

Mauron, Charles. (1964), *psychocritique du genre comique*. Paris: éditions José Corti.

Peppiatt, M. (1996). Francis Bacon. Paris:Flammarion.

Yeoman, Ann. (1998), *Now or Neveland: Peter Pan and the Myth of Eternal Youth (A Psychological Perspective on a Cultural Icon)*. Inner City Books, Toronto.

<https://www.francis-bacon.com>

لغت یعنی انتقال دادن. نیاز به توضیح ندارد که از همین راه در ادبیات منظور از استعاره انتقال معنی از یک کلمه به کلمه‌ای دیگر است و در آن عبارتی در معنای غیرحقیقی خود به کار می‌رود و بر اساس شباهتی که با عبارتی دیگر دارد جایگزین آن می‌شود. این میان، منظور مورون از استعاره‌های وسوسه‌برانگیز، مجموعه‌ای از عوامل و عناصر تشکیل‌دهنده‌ی اثر هنری است که مخاطب را به اسطوره‌ی شخصی مولف انتقال می‌دهد؛ این عوامل و عناصر در مخاطب گونه‌ای وسواس خاص ایجاد می‌کند که جز از طریق کشف اسطوره‌ی شخصی مولف بر طرف نمی‌شود.

14. Charles Baudouin.

15. Francis Galton.

16. Superposer.

۱۷. جهت مطالعه‌ی بیش‌تر ر ک؛ دلوز، ژیل (۱۳۸۹). *فرانسویس بیکن: منطقی احساس*، ترجمه‌ی احمد آقایی، تهران: حرفه هنرمند، صص ۲۹۱-۳۸۱.

18. Claustrophobia.

۱۹. جهت مطالعه‌ی بیش‌تر ر ک: عوض پور، بهروز و سهندمحمدی‌خبازان و سائنا محمدی‌خبازان (۱۳۹۷). *روان-اسطوره‌شناسی؛ فرهنگ روان‌رنجوری‌های اسطوره‌ای*. تهران: نشر سخن.

20. Panic Disorder.

21. Oedipus Complex.

22. Peterpan Syndrome .

23. Ηρακλής.

24. Alcides.

25. Epilepsy.

۲۶. قابل توجه است که در حیطه‌ی روان بسیاری از روان‌کاوان بنام روایت‌های اسطوره‌ای هراکلس را ذیل عقده‌ی ادیپ قرار می‌دهند. جهت مطالعه‌ی بیش‌تر ر ک: عوض پور، بهروز و سهند محمدی‌خبازان و سائنا محمدی‌خبازان (۱۳۹۷). *روان-اسطوره‌شناسی؛ فرهنگ روان‌رنجوری‌های اسطوره‌ای*. تهران: نشر سخن. صص ۳۷۴-۹۸۴.

27. Valerie Beston

فهرست منابع

آرشمبو، میشل (۱۳۸۰)، *گفت‌وگو با فرانسویس بیکن*، ترجمه‌ی قاسم روبین، تهران: نیلوفر.

ادگو، فرید (۱۳۹۵)، *شکل، کلمه، رنگ*، ترجمه‌ی بهروز عوض پور، تهران: موعام.

Psychocritic of Creativity in Paintings of Francis Bacon

Behrouz Avazpour¹, Nader Shayganfar²

¹Ph.D of Art Research, Department of Art Research, Faculty of Research Excellence in Art and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

²Associate Professor, Faculty of Research Excellence in Art and Entrepreneurship, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.

(Received: 27 July 2019, Accepted: 23 Jun 2021)

In the present age, dealing with theorizing and theorization is the most necessary aspect of human discussions, as also in the field of art, theoretical attention to artworks is as important as their creation, and it is effective in determining their destiny. This aspect of art in our culture does not have a proper history, as our art has declined since the late Safavid. For this decline, many different causes can be considered which some have inner and some have outer relations to art, and lack of creativity is the most important inner cause. So this is why theorizing and making new definition for this old principle of art is necessary. And this is what this essay is looking for, therefore the paintings of Francis Bacon are chosen to work on and Charles Mauron's method, psychocritic, is chosen to work with. The experts call the works of Bacon "creative" and they believe that understanding his "process of creativity" requires familiarity with the principles of psychoanalysis. Also It must be noted that psychocritic of Charles Mauron is the first systematic and methodical psychoanalytic approach to art which defining "artistic creativity" is its final aim, based on Charles Mauron's psychocritic in the series of artworks of each creative artist a special coherence can be followed which is rooted in the unconscious of each artist. Due to Charles Mauron, unconscious of each creative artist has a holistic face that represents his personal myth. And it is this personal myth that is the basis of any kind of artist's creativity. In order to find personal myth of Bacon with the method of psych criticism of Charles Mauron which will be the key to analyze all of his paintings four stages have been done; first, researching in all of his artworks to find the network of the obsessive metaphors and images made it clear that the general form of his paintings is a closed space, and the part of this space that is assigned to object and things is always at focus, also the content of them is consisted of figures and portraits that are so overwhelmed that are more like a piece of meat or an object than a human, a human which is very lonely and panic; second, keeping attention to this network to find the basic characteristic of these metaphors and images and complexes of Bacon was

led to claustrophobia, panic disorder, Oedipus complex and Peterpan syndrome; third, keeping attention to these complexes to discover and find the personal myth of Bacon led to Heracles as a personal myth; and forth, examining the main characteristics of personal myth which was Heracles and is discovered in the last stage with the life of Bacon in order to ensure the above findings, so finally studying biography and interviews of Bacon proofed the third stage's hypothesis. And the result is that Bacon's personal myth that has been his driving force behind his creativity which has had a fundamental role in creating his paintings is Heracles.

Keywords

Creativity, Psychocritic, Psychoanalytic Criticism, Charles Mauron, Francis Bacon.